

Едгар Аллан По
Повне зібрання творів
Том 1
Убивства на вулиці Морґ,
Золотий жук,
Бочка Амонтильядо, Чорний кіт
та інші

Убийства на вулиці Морґ

Якої пісні співали Сірени, яке ім'я прибрав Ахіллес, ховавшись між жінками — це питання трудні; але вони не стоять поза всякими здогадами.

Сер Томас Бравн

Духовні риси, що за них говориться звичаєм як за аналітичні, мало самі в собі приступні аналізу. Ми оцінюємо їх тільки в їхніх вислідах. Ми знаємо за них, між іншим, що понадмірна їх наявність стає посідачеві джерелом найживішої втіхи. Та, як дужа людина тішиться своєю фізичною здольністю, маючи насолоду від вправ, що кличуть її м'язи до чинності, так тішиться аналітик з тієї духовної чинності, яка щось *розплутує*. Він дістає

задоволення навіть від найзвичайніших занять, які вводять у дію його хист. Він кохається в загадках, в каламбурах, в ієрогліфах, появляючи в їх розв'язуванні таку ступінь *проникливості*, що вона видається пересічному розумінню надприродною. Його висліди, впливаючи з самої суті й єства методи, мають справді абсолютний вигляд інтуїції.

Здатність до такого розв'язування, можливо, дуже посилюється математичними студіями, зокрема в тій вищій галузі математики, що її несправедливо і тільки з причини її зворотних операцій називалося аналізом мов би *par excellence*.¹ Але розраховувати, це ще не є саме по собі аналізувати. Гравець у шахи, наприклад, робить перше без жодного намагання до другого. З цього виходить, що гру у шахи, в її впливі на духовну природу, розуміється у нас вельми неправдиво. Я тут не пишу трактат, а просто даю дуже побіжні спостереження як вступ до певної осібно розповіді; отже й хочу, скориставшись з цієї нагоди, установити тут той факт, що вищі сили рефлексивного інтелекту далеко певніше і з більшим пожитком вправляються при непоказній грі у шашки, ніж у всій дріб'язково виробленій

¹ *par excellence* — аналізою переважно. (Примітка Бориса Ткаченка). Тут: «єдиною у своєму роді, зразковим втіленням». Пор. «Викрадений лист».

суєтності шахів. В цій останній, де фігури мають неоднакові й *хитрі*, складні ходи, де вони мають різну й мінливу силу, те, що є тільки складним, неправдиво вважається (це не є незвичайна помилка) за глибоке. Тут широко зветься до дії *увагу*. Коли вона на мить упадає, стається недогляд, що веде за собою втрату, а то і поразку. А що ходи тут не тільки різновзірні, а ще й вельми штудерні, складні, то шанси на такий недогляд збільшуються; і в дев'ятох випадках із десяти дістає перемогу більше здатний до зосередження, а не гостріший. В шашках, навпаки, ходи *єдині* і мають мало варіацій, то ж можливості недогляду зменшуються; а що гола уважність лишається тут поглядно без ужитку, перевага, що її дістає якась партія, добувається вищою *проникливістю*. Щоб бути менше абстрактним, уявім собі гру в шашки, де фігури зведено на чотири дамки, і де, звичайно, не можна сподіватись якогось недогляду. Очевидно, що тут перемогу може рішити (при рівних партнерах) тільки хід *recherche*,² наслідок певного напруження інтелекту. Позбавлений звичайних ресурсів, аналітик заглиблюється в мислі свого противника, ототожнює себе з ним і нераз таким чином бачить з першого погляду єдиний спосіб (часом справді

² *recherche* — вишуканий, далеко зважений, глибоко обмислений. (Примітка Бориса Ткаченка).

абсурдно простий), яким можна його завести в оману або справити до хибного розрахунку.

Вістові здавна приписувано вплив на те, що зветься здатністю розрахунку; відомо, і про людей з інтелектом вищого порядку відомо, що вони діставали з вісту, очевидно, несвідому втіху, а шахи заперечували як річ пусту. Безперечно, що з такого роду речей жодна не вправляє так сильно аналітичну здатність. Найкращий шахіст у світі *може* бути не чим більшим, як просто собі найкращим грачем у шахи; але вправність у вісті означає здатність успішно діяти в усіх тих важливих справах, де думка змагається з думкою. Коли я кажу «вправність», я розумію ту досконалість у грі, яка включає розуміння *всіх* джерел, звідки можна добуватися законної переваги. Вони не тільки численні, а й багатовізорні, і часто лежать в глибинах думки, ніяк неприступних звичайному розумінню. Уважно спостерігати, значить наявне пам'ятати; і, з цього погляду, здатному до зосередження шахістові поведеться добре у вісті — надто що правила Гойля (самі побудовані на чистому механізмі гри) досить і загальноприступні розумінню. Таким чином, мати держку пам'ять і грати «по книзі», це є пункти, звичайно розглядані як ціла сума доброї гри. Але гострість аналітика виявляється, власне, поза межами самих правил. Він мовчки робить силу

спостережень та висновків. Те саме, можливо, роблять його компаньйони, і різність в обсягові добутого знання лежить не стільки в слухності висновків, скільки в якості спостереження. Доконечне знання — це знання того, що треба спостерігати. Наш гравець ніяк себе не обмежує, він не одкидає вислідів із речей, які до гри безпосередньо не належать, з тієї причини, що його об'єктом, мовляв, є гра. Він придивляється до обличчя свого партнера, пильне його рівняючи до обличь кожного із противників. Він уважає, як підбираються карти в кожній руці, обраховуючи часто козир за козирем і фігуру за фігурою на підставі поглядів, що ними обмінюються між собою їх посідачі. Він означає в ході гри кожен зміну обличчя, нагромаджуючи цілий фонд догадок із зміни виразів певності, несподіванки, торжества чи досади. З манери, як береться взяток, він судить, чи візьме ця особа ще й другий взяток тієї самої масті. Він пізнає хід, зроблений, щоб піддурити противника, з того, як кидається карту на стіл. Випадкове нерозважне слово, ненароком упущена чи перевернута карта, поспіх або ж недбалість до того, щоб її сховати, рахування взятків із тим, щоб їх підладнати, замішання, нерішучість, заздрість чи хвилювання — все це дає для його видимо інтуїтивної перцепції вказівки на дійсний стан речей. Зігравши перші два-три чи круги, він уже

цілковито певний того, що знаходиться в кожній руці, і відтоді складає свої карти на стіл з такою абсолютною точністю розрахунку, як коли б решта партнерів повернула до нього свої власні карти лицем.

Аналітичний хист не повинно змішувати з простою вигадливістю, вимисливістю, бо аналітик є доконче вимислива людина, а ця остання часто буває зовсім нездатною до аналізу. Конструктивну чи комбінаційну здатність, що нею звичайно виявляється вимисливість — френологісти (я думаю, хибно) приділяють цій здатності особний орган і вважають її за первісну силу — так часто відзначувано в людях, котрих інтелект під іншими поглядами стояв на межі ідіотизму, що на цей факт звертали увагу всі дослідники духовного життя людини. Між вимисливістю та здатністю до аналізу існує, справді, далеко більша різниця, як між фантазією та уявною здатністю, але різниця ця має в собі дуже точну аналогію. Виявляється, дійсно, що вимислива людина завжди схильна фантазувати, а люди з *правдивою* уявною здатністю бувають завжди аналітики.

Дальша розповідь буде читачеві до певної міри мов би коментарем до поданих тут тверджень.

Пробуваючи в Парижі на весні і частину літа 18... року, я зазнайомився там з месьє К. Огюстом Дюпен. Цей молодий добродій походив з

прекрасного, справді славного роду, але сплетіння примхливих подій звело його на таку вбогість, що енергія його вдачі скорилася перед нею, і він перестав пробиватися в світ чи турбуватися тим, щоб повернути собі маєток. Доброзичливість кредиторів полишила йому незначні рештки отчизних маєтків, і на прибуток із них, шляхом пильної економії, він спромагався забезпечити собі все доконче потрібне на прожиток, а поза цим нічим не журився. Що-правда, книжки були йому єдиною розкішшю, а в Парижі добувати їх легко.

Ми зустрілись уперше в маловідомій книгозбірні на вулиці Монмартр; а що обоє шукали там однієї, вельми рідкої і визначної книги, це нав'язало між нами міцний зв'язок. Ми побачились знову і знову. Я глибоко зацікавився інтимною сімейною історією, що її він докладно мені розповів з усім щиросердям, властивим французові, коли він сам собі є темою. Я дивувався також на широченний обсяг його лектури, і над усім, я почував, що дикучий жар і животворна свіжість його уяви запалювала мені душу вогнем. Шукавши в Парижі деяких об'єктів, що були мені в той час метою, я почував, що товариство такої людини було б мені цінне понад усяку міру; і це почуття я визнав йому. Нарешті прийшло до того, що ми рішили жити з ним спільно протягом мого перебування у місті, а що мої обставини були дещо не так трудні,

як у нього, мені дозволено оплачувати нашу спільну квартиру ³ відповідно до фантастичної хмурості наших настроїв. Це був пошарпаний часом, химерний будинок у далекій і безлюдній частині передмістя Сен-Жермен; через якісь забобони, що за ними ми не допитувались, він довго стояв порожній і в занедбанні доживав свого ветхого віку.

Коли б світові став відомий спосіб нашого пожиття в цьому місці, нас узято б за божевільних — може хоч нешкідливої, принаймні, натури. Наша відлюдність була цілковита. Ми не приймали в себе нікого. Справді, місце нашого сховища я дбайливо держав у секреті від мого давнього товариства, а Дюпен уже багато літ перестав бути знаним чи знатися з ким у Парижі. Ми жили єдино самі з собою.

Це була фантазія мого друга (бо як інакше я мав би це називати?) — бути закоханим в Ніч для неї самої; і цій *bizarterie*, ⁴ як і іншим його дивацтвам, я без опору піддався; взагалі я давався на волю його диким капризам з цілковитим безвладдям. Чорна Богиня не могла б сама

³ й умеблювати її

⁴ *bizarterie* — причуда, примха. (Примітка Бориса Ткаченка).

повсякчас перебувати з нами; але ми мали змогу фальшувати її присутність. При першому блискові дня ми зачиняли всі масивні віконниці нашого древнього дому, засвітивши двоє свічок; насичені кріпким ароматом, вони давали тільки примарне і блякле проміння. З їх поміччю ми заглибляли душі у сни — і так читали, писали чи розмовляли, поки годинник обвіщав нам наближення правдивої Тьми. Тоді ми вихоплювались на вулиці, рука в руку, і далі проводили там наші денні розмови, або, допізна блукаючи безбач по всіх усюдах, шукали в буйних тінях і сяйвах людного міста безконечності духовних подразнень, що їх може дати спокійне спостереження.

При цій нагоді я не міг не помітити і не дивуватись на надзвичайні аналітичні здібності Дюпена, хоча й готовий був цього сподіватись від його багатой мисли. Він сам, здавалося, діставав палку насолоду у вправах цієї здатності — може в самім виявлянні її на люди — і не вагався й охоче признатися втіхи, що з цього походила. Він хвалився мені стиха, вдоволено підхихикуючи, що більшість людей має для нього вікна в грудях, і звичайно підпирав це твердження простими і разючими доводами своєї інтимної обізнаності з моєю власною душею. Його манера в ці хвили ставала холодна й абстрактна, очі втрачали будь-який вираз, а голос, звичайно прекрасний

тенор, здіймався на високий дискант і, я сказав би, звучав капризно, гарикливо, коли б не розважність і цілковита чіткість мови. Спостерігаючи його в такому настрої, я часто роздумував над старою філософією Роздвоєної Душі і тішився уявою двоїстого Дюпена — творця і розрешителя.

Не думайте, з того, що я тут сказав, що я повідаю тайну чи пишу якого романа. Те, що я описав у французі, це був тільки наслідок подразненої, а може й хворої мисли. А втім, що до характеру його зауважень у таких випадках, приклад найкраще може передати мою думку.

Ми брели якомсь вночі довгою брудною вулицею поблизу Пале-Рояль. Очевидно замислившись, ніхто з нас не вимовив ані слова, принаймні із чверть години. Раптом Дюпен порушив мовчання такими словами:

— Він таки хлопець дуже малий на зріст, це правда; йому б краще повелося в Театрі Вар'єте.

— Безперечно, — одказав я йому несвідомо і не зразу помітив (так глибоко був замислився), як мій бесідник дивним способом попав у лад моїм міркуванням. Але за мить я спам'ятався і здивувався надзвичайно.

— Дюпен, — сказав я серйозно, — це виходить за межі мого розуміння. Скажу навпрост, ви вразили мене; я заледве довіряю своїм чуттям. Як це ви могли знати, що я думаю про...? — тут я

зробив паузу, щоб допевнитись остаточно, чи справді він знає, про кого я думав.

— Про Шантілії, — сказав він. — Чом же ви спинились! Ви ж подумали, що його ница постать не годиться для трагедії.

Це було точнісінько те, про що я справді думав. Шантілії був колишній чоботар на вулиці Сен-Дені; без ума захопившись театром, він спробував виступити в ролі Ксеркса в однойменній трагедії Кребільйона⁵ і за свої претензії зажив на весь світ неслави.

— Скажіть мені, бога ради, — аж скрикнув я, — яка це метода — коли тут є якась метода — дала вам змогу збагнути ці мої думки. (Насправді, то він іще дужче вразив мене, ніж я хотів показати.)

— Це все фруктівщик, — відповів мій друг. — Він привів вас до висновку, що цей чоботар замалий для Ксеркса *et id genus omne*.⁶

— Фруктівщик! Ви мене дивуєте — я не знаю ніякого.

— Чоловік, що наскочив на вас, коли ми повернули були в цю вулицю — либонь чверть

⁵ Проспер Жоліо Кребійон (Crébillon, 1674–1762) — французький драматург, автор трагедій на античні сюжети. Його трагедія «Ксеркс», поставлена в 1714 році, провалилась.

⁶ *et id genus omne* — і для всього цього роду. (Примітка Бориса Ткаченка).

години тому.

Я тепер пригадав, що, справді, фруктівщик, несучи на голові здоровий кошик із яблуками, ненароком мало не збив мене з ніг, коли ми повертали з вулиці К. у ту, де зараз стояли; але до чого тут був Шантільї, я негоден був зрозуміти.

Дюпен не мав у собі ні сліду шарлатанства.

— Я поясню; — сказав він, — а щоб ви могли все ясно зрозуміти, ми спершу відстановимо хід ваших міркувань від моменту, коли я оце говорю з вами, аж до моменту зустрічі із фруктівщиком. Значніші звена цього шерегу ідуть так — Шантільї, Оріон, Д-р Нікольс, Епікур, стереотомія, брук, фруктівщик.

Мало хто з нас не бавився в певній добі свого життя відстановленням ступенів, що ними наша думка приходить до певних висновків. Це заняття часто буває повне цікавості; і, бравшись до нього вперше, кожного здивує видимо безмежна відстань і різнота між вихідною точкою та завершенням. Як же мало мене вразило, коли я почув од француза оці слова і не міг не признати, що він говорить правду. А він мовив далі:

— Ми розмовляли про коні, коли пам'ять мене не зраджує, аж до виходу з вулиці К. Це був останній предмет, що ми його обговорювали. На переході в цю вулицю фруктівщик з великим кошем на голові, бігши прожогом мимо, потрутив

вас на купу каміння, зложеного на місці, де направлюється брук. Ви спіткнулись на камінь, підковзнулись, трохи звихнули собі ногу, з хмурим роздратованим виглядом пробурмотіли кілька слів, озирнулись назад на каміння і мовчки рушили далі. Я не вважав нарочито, що ви робите; але такі спостереження стали мені за останній час немов би конечною потребою.

— Ви втупили очі в землю, сердито розглядаючи ями та вибої на брукові (звідси я бачив, що ви й досі думаєте про каміння), аж поки ми досягли вулички, званої ім'ям Ламартіна; вона на спробу заможена зв'язаними і перекритими навзаєм обтесаними брилами. Тут обличчя вам роз'ясніло, і, побачивши, що ваші губи ворущаться, я не мав сумніву, що ви прошептали слово «стереотомія» — термін, часто уживаний до такого бруку. Я знав, що ви не могли б сказати собі «стереотомія», не прийшовши до думки про атоми і таким чином до Епікурових теорій; а що я згадував вам при нашій недавній розмові на цю тему, яким дивним і мало кому відомим способом непевні здогади великого Грека знайшли собі підтвердження в новітній небулярній космогонії, я відчув, що вам не минеться поглянути на велику *небулу*, туманність Оріона — з певністю чекав, що ви таки глянете. Так ви й зробили; і я допевнивсь тоді, що правильно йду вашим шляхом. Але в тій

їдкій тираді проти Шантільї, що з'явилася вчора в «Musée», сатирик, зробивши кілька ганьбливих натяків, що, мовляв, чоботар, нап'явши котурни, змінив і своє ім'я, цитує латинського вірша, що про нього ми часто були говорили. Я розумію рядок «Perdidit antiquum litera prima sonum».⁷

— Я вам якось казав, що цей рядок стосувався колись до Оріона — його писалось раніш Уріон; а що це пояснення в'яжеться з певними дотепами, то ви, я був певен, не могли його забути. Отже, мені було ясно, що ви неминуcho скомбінуйте дві ідеї — Оріон та Шантільї. Що ви це й зробили, я побачив із усмішки, яка перебігла по ваших губах. Ви подумали про гірку загибель бідолашного чоботаря. Досі ви йшли похилені, а тут я побачив, що ви випростались на весь зріст. З цього я дістав певність, що вам спала на думку ница постать цього Шантільї. Тут я перебив ваші міркування зауваженням, що коли таки справді він хлопець занадто малий на зріст, то йому повелосся б краще в Театрі-Вар'єте.

Невдовзі по тому ми переглядали якось вечірнє видання «Gazette des Tribunaux»,⁸ і там

⁷ «Perdidit antiquum litera prima sonum» — «Перша літера втратила своє первісне звучання.» (Примітка Бориса Ткаченка).

⁸ «Gazette de Tribunaux» — «Судова газета».

отака замітка звернула на себе нашу увагу:

«НЕЗВИЧАЙНЕ УБИЙСТВО

Цього ранку, десь о третій годині, жильців кварталу Сен-Рок⁹ збудили страшні крики, що виходили, видно, з четвертого поверху одного будинку на вулиці Морґ; за цей будинок було відомо, що його займає увесь певна мадам Л'Еспаней з дочкою Каміллою Л'Еспаней. Після деякої загайки — поки даремне пробувано досягнути до будинку звичайним способом — двері розчинено ломом, і восьмеро чи десятеро із сусідів зайшли в середину з двома жандармами. На той час крики ущухли, та скоро цей гурт рушив на перший перехід сходів, почулося два або й більше голосів, наче з горішньої частини будинку; вони, здавалось, палко сперечалися між собою. Коли гурт дійшов другої площадки, ці звуки також перестали, і стало зовсім спокійно. Гурт розділювався і люди поспішилися по всіх кімнатах. Зайшовши до великого позаднього покою в четвертому поверсі (його двері, замкнені із середини на ключ, одчинено силою), їм явилось видовище, що вразило кожного не тільки страхом, але не менш і подивом.

В кімнаті панувало дике безладдя, меблі геть побито і де-попада порозкидувано. В цій

⁹ Сен-Рок — Сен-Рош.

кімнаті стояло одне тільки ліжко; постіль із нього стягнуто і кинута посередині, долі. На стільці — бритва, зрошена кров'ю. На камині два чи три довгі і грубі пасма сивого людського волосся, теж заплямовані кров'ю, і немов би висмикнуті з корінням. Долі знайдено чотири наполеони,¹⁰ топазові серги, три великі срібні ложки, три менші з metal d'Alger¹¹ та дві торбинки, а в них коло чотирьох тисяч франків золотом. Шухляди в бюроі, що стояло в кутку, одкриті, і їх, очевидно, пограбовано, хоч багато речей таки залишилося в них. Малий залізний сейф знайдено під постіллю (не під кроваттю), одімкнений, і ключ був оставлений у замку. В цьому сейфі не знайдено нічого, окрім кількох старих листів та інших неважних паперів.

Мадам Д'Еспаней не видно було й сліду; та що на камині побачено забагато сажі, люди взялися шукати в димоході, і звідти витягнуто (страх сказати!) труп дочки, сторч головою; далеко затиснутий у вузький отвір, доволі глибоко. Тіло було зовсім тепле. При огляді на тілі знайдено багато саден, безперечно, спричинених тим, що його з такою силою заганялось у комин та увільнялося звідти. На

¹⁰ Наполеон (тут) — золота монета на 20 франків. (Примітка Бориса Ткаченка).

¹¹ metal d'Alger — Альжерський метал. (Примітка Бориса Ткаченка).

лиці знайдено багато глибоких дряпин, а на горлянці — темні синці та глибокі сліди мов од нігтів — ніби покійну задушено.

Пильно обшукавши кону частини будинку і нічого більше не знайшовши, люди направились у малий забрукований двір поза домом. Там лежав труп старої Мадам; голову йому так начисто одтято, що при спробі підняти тіло вона геть одпала. Тіло, як і голова, було страшно покалічене — голова так сильно, що в ній ледве лишилася якась людська подоба.

До цієї жахливої таємниці поки-що, як гадаємо, немає жодного ключа».

Другого дня газета містила такі додаткові відомості:

«ТРАГЕДІЯ НА ВУЛИЦІ МОРГ.

В зв'язку з цією незвичайною і жахливою справою допитувано багато людей, але нічого такого не розвідано, що б могло освітити її. Ми подаємо нижче весь матеріял, добитий від свідків.

Поліна Дюбур — прачка. Свідчить, що знала обох забитих протягом трьох років, правши на них через весь цей час. Стара Мадам із дочкою жили наче в злагоді — дуже приязні були між собою. Щедро платили. Не може нічого сказати про їхній спосіб життя та засоби прожитку. Думала, що мадам Л. заробляє

ворожінням. Про неї говорено, що має зайву копійку. Зроду не стрічала нікого домі, коли приходила по білизну та відносила її. Була певна, що вони не мають служниці. По всьому домі ніяких меблів не було, крім четвертого поверху.

П'єр Моро — торгує тютюном. Свідчить, що він протягом чотирьох років постачав звичайно старій Мадам малими порціями тютюн та табаку для нюхання. Народився в сусідстві і весь вік тут жив. Покійниця із дочкою займала будинок, де знайдено трупи, більше як шість років. Раніше тут проживав ювелір і горішні кімнати здавав пожильцям. Будинок був власністю мадам Л. Вона була невдоволена поведінкою ювеліра — що він недобре содержував будинок — і оселилася в нім сама, не схотівши нічого лишити під квартири. Сама Мадам від старости вже здитиніла. Дочку свідок бачив яких п'ять-шість разів за шість років. Обоє жили надзвичайно відлюдно — казано, ніби мають гроші. Чув по сусідах, що мадам Л. — ворожка; не діймав цьому віри. Зроду не бачив, щоб хто заходив у двері, окрім стара Мадам із дочкою, раз чи два портє, та лікар, вісім чи десять разів.

Багато інших свідків, сусіди, виявляють те саме. Не знають нікого, щоб часто відвідував дім. Невідомо, чи Мадам Л. з дочкою мали в живих яку рідню. Віконниці на чільних вікнах

рідко бували відчинені; знадвору повсякчас були зачинені, окрім тільки великої задньої кімнати в четвертому поверсі. Будинок добрий собі, не дуже старий.

Ісидор Мюзе — жандарм. Свідчить, що його покликано до будинку коло третьої вранці, і він знайшов людей, двадцять чи тридцять душ, при вході — силкувалися добитись у середину. Розчинив врешті двері багнетом — не ломом. Розчинити було не дуже важко, бо двері були на дві половинки, до того ж, не взяті на гак ні зверху, ні знизу. Крик було чути, аж поки розчинено двері, тоді він одразу замовк. Це був мов би зойк людини (чи людей) у тяжких муках, голосний і протяжний, а не короткий і хуткий. Свідок направивсь сходами нагору. Дійшовши першого повороту почув два голоси, в голоснім і палкім змаганні — один грубий голос, другий вищий, верескливий — дуже дивний голос. Зміг розібрати кілька слів першого — це був голос француза. Певен був, що це не жіночий голос. Зміг розібрати слова „sacré“ та „diable“.¹² Верескливий голос належав чужоземцеві. Непевний, чи це голос жінки чи чоловічий. Не добрав, що саме він говорив, але думає, що говорилося по-іспанському. Стан кімнати і трупів свідок описує так, як ми

¹² «Sacré diable» — французька лайка, буквально: «святий диявол». (Примітка Бориса Ткаченка).

описали вчора.

Анрі Дюваль — сусіда, по професії ювелір. Свідчить, що він був між першими, хто зайшов до будинку. В цілому пристає до свідчення Мюзе. Добувшись в середину, вони замкнули двері, щоб не пустити юрбу; люди згромадились дуже хутко, хоч було вже пізно. Верескливий голос, гадає свідок, належав італійцеві. Він був певний, що це не був француз. Не може сказати, чи це був чоловічий голос: може й жіночий. Не знає по-італійському. Слів відрізнити не міг, але гадав з інтонації, що це був італієць. Знав мадам Л. та її дочку. Часто розмовляв з обома. Певен, що верескливий голос не належав жодній з покійниць.

Оденгаймер — ресторатор. Цей свідок з'явився самохіть. Не говорить французькою мовою, допитувано його з перекладачем. Родом із Амстердаму. Проходив мимо, коли кричали. Крик тривав кілька хвилин — може, десять. Він був протяжний і голосний — дуже страшний і болісний. Свідок — один із тих, що зайшли до будинку. Пристає до попередніх заяв, за винятком одного пункту. Мав певність, що верескливий голос був чоловічий — голос француза. Не міг розібрати вимовлюваних слів. Вони були голосні і швидкі — нерівномірні — говорилося, видно, в страху чи в злості. Голос був прикрий — не так верескливий, а прикрий, різкий. Не назвав би його верескливим голосом.

Грубий голос промовив кілька разів „sacré“, „diable“ та раз „mon Dieu“.¹³

Жюль Мінью — банкір, фірма Мінью з Синами, вулиця Делорен. Це Мінью старший. Мадам Л'Еспаней мала деяку маєтність. Завела свій рахунок в його банкові на весні 18... (приблизно вісім років тому). Робила часто вклади невеликими сумами. Чеків не заявляла, аж до третього дня перед смертю, коли-то взяла, своєю особою, суму в 4000 франків. Цю суму виплачено золотом, і з грішми послано до неї клерка.

Адольф Лебон — клерк від Мінью з Синами. Свідчить, що того дня опівдні він проводив мадам Л'Еспаней на її квартиру, з 4000 франків у двох торбинках. Коли одчинилися двері, вийшла мадемуазель Л. і взяла йому з рук одну торбинку, а стара Мадам увільнила його від другої. Він уклонивсь і пішов. Не бачив на вулиці у цей час нікого. Це бокова вулиця — дуже безлюдна.

Віл'ям Берд — кравець; він із тих, що зайшли до будинку. Англієць. Живе в Парижі два роки. Один із перших зійшов на сходи. Чув два голоси, що змагалися між собою. Грубий належав французові. Зміг розчути кілька слів, але тепер всього не згадає. Добре чув „sacré“ та „mon Dieu“. В цей час було чути шум, мов би

¹³ «Боже!» (Примітка Бориса Ткаченка).

від боротьби кількох людей — човгання ніг по підлозі, борюкання. Верескливий голос був дуже голосний — голосніший за грубий. Певен, що це був не англійця голос. Здається, мов німець. Міг бути й жіночий. По-німецькому не розуміє.

Четверо з названих вище свідків, будши допитані вдруге, посвідчили, що двері до тієї кімнати, де знайдено тіло мадемуазель Л., коли вони підійшли, були замкнені із середини. Скрізь була цілковита тиша — ні стогону, ані найменшого шуму. Коли розчинено двері, в кімнаті не було нікого. Вікна і в задній, і в передній кімнаті були спущені і добре замкнені із середини. Двері між цими кімнатами зачинені, але не замкнені, двері з передньої кімнати до коридору замкнені, і з середини стримів ключ. Мала чільна кімната на четвертому поверсі, що від неї починається коридор, незамокнена, і двері трохи відхилені. В цій кімнаті повно старих ліжок, скринь тощо. Їх пильне обшукувано, пересовувано. Не було жодного дюйма в якійсь частині дому, щоб його не огляділи. Димоходи обшукувано кругом щітками. Будинок має чотири поверхи, з мансардами. Хід на горище дуже старанно забито — виглядає так, ніби його не одчинялось роками. Час, поміж тим, як почуто оте змагання та аж поки виламано двері кімнати, свідки визначають різно. Хто змалював його на три

хвилини, хто розтягав на п'ять. Розчинити двері було тяжко.

Альфонсо Гарсіо — власник похоронного бюро. Свідчить, що він проживає на вулиці Морґ. Родом іспанець. Один із тих, що ввійшли до будинку. Нагору не сходив. Має чутливі нерви і побоявся наслідків хвилювання. Чув суперечку голосів. Грубий голос належав французіві. Не розібрав, що казано. Верескливий належав англійцеві — певний цього. Не розуміє англійської мови, але судить з інтонації.

Альберто Монтані — кондитер. Свідчить, що він був між першими, хто зійшов нагору. І він чув голоси. Грубий голос належав французіві. Розібрав кілька слів. Виглядало так, ніби той комусь дорікав. Не добрав слів верескливого голосу. Говорилося хутко й нерівно. Гадає, що голос належав руському. Потверджує загальне свідчення. Ніколи не мав нагоди говорити з росіянином.

Кільки свідків, допитані знову, засвідчили, що димоходи в усіх кімнатах четвертого поверху занадто вузькі, щоб дати прохід людині. При обшукові уживано циліндричних чистильних щіток, якими оруднують сажотруси, коли трусять комини. Ними обшукано, згори аж до низу, кожную вилучину в димоходах, по всьому домі. Заднього виходу, що ним би можна було

спуститись, поки люди сходили нагору, немає. Тіло мадемуазель Л. так щільно було затиснуте в комин, що його стягнуто звідти тільки сполученими зусиллями чотирьох чи п'ятьох людей.

Поль Дюма — лікар. Свідчить, що його на зорі покликано оглянути тіло. Вони в цей час лежали обоє в рядні на ліжкові в тій кімнаті, де знайдено мадемуазель Л. Труп молодої панни весь був у синцях та саднах. Той факт, що його затиснуто у димохід, служить достатнім поясненням для цих явищ. Горлянка сильно пом'ята, на ній кілька глибоких дряпин під підборіддям і ряд синців — це, видимо, сліди пальців. Лице страшно змінилося в кольорі, баньки викочені. Язик частково перекушений. Великий синяк знайдено в шлунковій западині — очевидно, від натискання коліном. На думку месьє Дюма, мадемуазель Л'Еспаней на смерть задушено — невідомою особою чи особами. Труп матері жахливо покалічений. Всі кості правої ноги й руки більш-менш пошкоджені. Ліва гомілка потовчена на дріб'язок, так само всі ребра лівої половини. Ціле тіло в синяках та саднах. Не можна сказати, яким способом заподіяно ці каліцтва. Важкий кий або широка залізна штаба, стілець, велике, важке і тупе знаряддя могло дати такі наслідки в руках дуже сильної людини. Ніяка жінка не могла б завдати таких ударів, будь-яким знаряддям. Голова

покійниці, коли явився свідок, начисто була одчахнута од тіла і також сильно покалічена. Горло перерізане, видно, якимсь дуже гострим інструментом — мабуть, бритвою.

Александр Етьєн — хірург. Його закликано оглянути тіло разом із месьє Дюма. Цілком потверджує свідчення і здогади месьє Дюма.

Нічого важливого більше не викрито, хоч допитувано ще кільки інших осіб. Такого таємничого і в усіх подробицях загадкового убивства ніколи ще не dokonувано в Парижі — ніколи це було справді вбивство. Поліція зовсім стерялася — незвичайний випадок у таких справах. В кожному разі, не маємо досі жодного натяку на розгадку».

Вечірнє видання газети повідало, що в кварталі Сен-Рок досі триває велике хвилювання, що приміщення знову пильно обшукано і знову допитувано свідків, але без жодних наслідків. Пост-скриптом, одначе, зазначав, що Адольфа Лебона заарештовано й ув'язнено, але ніяких доказів проти нього, крім описаних уже фактів, не виявлено.

Дюпен виглядав надзвичайно зацікавленим ходом цієї справи, принаймні, так я судив з його поведінки, бо він нічого мені не пояснював. Тільки після звістки про те, що заарештовано Лебона, він

запитався моєї гадки що до вбивства.

Я міг тільки долучитися до думки всього Парижу, признавши його невідомою тайною. Я не бачив жодних засобів викрити вбивцю.

— Ми не повинні судити про засоби, — сказав Дюпен, — з-під оболони цього слідства. Паризька поліція, скільки славлена за свою *проникливість*, є тільки спритна та й годі. В їхніх діях немає іншої методи, крім методи моменту. Вони учиняють великий парад заходів, але ці заходи не раз так зле відповідають даним об'єктам, що нагадують нам, як мосьє Журден каже подати своє «robe-de-chambre pour mieux entendre de la musique».¹⁴ Результати, досягнені цими заходами, бувають не раз на диво щасливі, але походять здебільшого з простої старанності та активності. Коли ці властивості не потрібні, всі їхні плани ідуть нанівець. З Відока, приміром, був добрий угадчик і уперта людина. Але, не мавши вихованої мисли, його зводила сама інтенсивність його розшуків. Він ослабляв свій зір тим, що тримав свій об'єкт заблизько. Він, може, здужав роздивитися одну чи дві точки надзвичайно ясно, але, роблячи це, він неминуче губив вигляд на всю річ у цілому. Отже, це є те саме, що бути занадто глибоким. Істину не завжди треба шукати в

¹⁴ «Халат — щоб краще слухати музику» (з Мольєрового «Міщанин у дворянстві»). (Примітка Бориса Ткаченка).

самім джерелі. На ділі, саме що до найважливішого знання, я гадаю, що вона завжди пробуває на поверхні. Вона лежить не в глибинах, де ми її шукаємо, а на вершинах гір, де її тільки й можливо знайти. Спосіб і джерело цього роду помилок мають собі добрий приклад в спогляданні небесних тіл. Роздивляйтесь на зірку побіжними поглядами — глядіти на неї скісним зором, повернувши до неї зовнішні відділи ретини (чутливіші до слабих світлових вражень, аніж внутрішні), це значить мати кращу оцінку її світла — світла, що береться туманом якраз у тій мірі, скільки ми обертаємо зір *впрост* на неї. Дійсно, що в другому разі більша кількість променів падає в око, але в першому маємо тоншу спроможність сприймання. Надмірною глибиною ми ускладнюємо і ослаблюємо мисль; можна й саму Венеру згасити у небі занадто упірним, надто сконцентрованим, надто простим розгляданням.

— Що до цього убивства, вчинімо деякий дослід для самих себе, за ким укладати про нього якусь думку. Розслід цей дасть нам розвагу (- я подумав, що це чудний термін для такого ужитку, але не сказав нічого —), а, крім того, Лебон колись зробив мені послугу, що за неї я мушу йому віддячити. Ми підемо і оглянемо місце на власні очі. Я знайомий із Г., префектом поліції, і мені не важко буде дістати потрібний дозвіл.

Дозвіл нам дано — і ми зразу направились на вулицю Морґ. Це один із злиденних провулочків, що сполучують вулиці Рішельє та Сен-Рок. Ми дістались туди геть за полудень, бо цей квартал лежить далеко від того, де ми пробували. Будинок легко було відшукати, бо і досі ще товпилось багато людей; в безпредметній цікавості вони роздивлялися з другого боку вулиці на зачинені віконниці дому. Це був звичайний паризький дім: під'їзні ворота, на одній їх стороні сторожка з видвижним віконцем, що вказувало на *loge de concierge*.¹⁵ Перед тим, як зайти до будинку, ми пройшлися по вулиці, повернули у боковий завулочок, а тоді, знову вернувшись, зайшли у двір. Дюпен тимчасом оглядав як самий будинок, так і всю околицю з такою пильною увагою, що для неї я не міг тут бачити гідного об'єкту.

Повернувши назад, ми знов підійшли до житла спереду, подзвонили та показали наші перепустки; агенти нас пропустили. Ми зайшли по сходах до кімнати, де знайдено тіло мадемуазель Л'Еспаней і де лежали досі обидві покійниці. Нелад у кімнаті, як звичайно водиться, не рушено. Я не побачив нічого нового проти того, що подавалося в «*Gazette de Tribunaux*». Дюпен оглянув усе, не

¹⁵ *loge de concierge* — Приміщення консьєржа, швейцара. (Примітка Бориса Ткаченка).

минаючи й трупів. Тоді ми пішли по інших кімнатах, а далі у двір — скрізь у супроводі жандарма. Огляд задержав нас аж до темного, коли ми забрались додому. Дорогою мій товариш зайшов на хвилину до контори одної із денних газет.

Я вже казав, що мій друг мав деякі причуди і Je les ménagais (цей вислів не має собі відповідника в нашій мові).¹⁶ Так і тепер йому випала охота відхилити всяку розмову про вбивство аж до полудня другого дня. Тут він раптом спитав мене, чи не спостеріг я чогось *особливого* у видовищі лютого злочину.

Було щось таке в його манері, коли він натиснув на слово «особливий», що змусило мене здригнути, сам не знаю чому.

— Ні, нічого «особливого», — сказав я, — принаймні, нічого нового проти того, що ми обоє читали в газеті.

— Gazette, — відмовив Дюпен, — не збагнула, боюсь, незвичайної жахливості цієї справи. Але полишімо легковажні погляди преси. Мені видається, що цю таємницю вважається нерозрешимою з тієї саме причини, яка могла б привести й до противного погляду на неї, як на легку, нескладну — це саме те, що її прикмети

¹⁶ «Ставився до них бережно, уважливо, з пошаною». (Примітка Бориса Ткаченка).

мають характер *outré*.¹⁷ Поліцію збентежила видима відсутність мотиву — не для самого убивства, а для його лютості. Її збила також із глузду видима неможливість погодити змагання голосів, чуте свідками, з тим фактом, що нагорі нікого не знайдено, крім забитої мадемуазель Л'Еспаней, та що ніде не було жодного способу вийти, так щоб люди, сходячи вгору, цього не помітили. Дикий розгардіяш у кімнаті, труп, затиснутий сторч головою у комин, жахливо покалічене тіло старої пані — цих міркувань, разом із згаданими та з тими, що їх немає потреби згадувати, досить було для того, щоб спаралізувати уряд, цілковито завівши у безвихідь уславлену *проникливість* урядових агентів. Вони допустилися прикрої, але звичайної помилки, змішавши незвичне з трудним. А саме ж у цих ухиленнях від звичайного плану розум назнає кінець кінцем свій шлях у шуканні істини. В таких розшуках, як оцей, треба не допитуватися «що сталось», а радше «що сталося такого, чого не бувало досі». Справді, та легкість, що з нею я прийшов, а чи маю прийти, до розв'язання цієї тайни, стоїть у прямому зв'язку з її видимою непогрішимістю в очах поліції.

Я дивився на нього в німому здивованні.

¹⁷ *outré* — перебільшений, надмірний. (Примітка Бориса Ткаченка).

— Я оце дожидаю людини, — казав він далі, дивлячись на двері нашої кімнати, — я оце дожидаю людини, котра, може й не бувши сама дієвою особою в цій різанині, мусить бути до певної міри причетна до неї. В найгіршій частині заподіяних злочинів вона, може, й не винна. Маю надію, що в цьому здогаді я не похибив, бо на ньому я уложив свої сподівання розгадати всю загадку. Я чекаю на нього тут — в цій кімнаті — кожної хвили. Що-правда, він може і не прийти; мабуть, таки, що прийде. Коли б він прийшов, треба доконче його затримати. Ось пістолі; і ми обоє знаємо як їх уживати, коли надійде потреба.

Я взяв пістолі, заледве свідомий того, що роблю, заледве віривши тому, що почув; тимчасом Дюпен мовив далі, так мов би сам до себе. Я вже казав про його абстрактну манеру в подібних випадках. Його мова зверталась до мене, але ж голос його, дарма що ніяк не гучний, мав таку інтонацію, якої вживається, коли говорять до когось на далеку відстань. Його очі, позбавлені виразу, дивилися тільки в стіну.

— Що голоси в суперечці, — казав він, — чуті людьми на сходах, не були голосами самих жінок, це цілком доведено свідченнями. Це увільняє нас від будь-яких сумнівів у питанні, чи не могла стара пані убити сперш дочку, а тоді сама себе стратити. Я кажу за цей пункт більше заради методи, бо сили

мадам Л'Еспаней була недостатня, щоб затиснути тіло дочки у комин, як його знайдено; та й природа поранень на її власнім тілі цілком виключає думку про самогубство. Отже, убивство вчинено якоюсь третьою стороною; і саме її голоси було чути в суперечці. Звернімось тепер не до цілого свідчення про ці голоси, а до того, що було *особливого* у цім свідченні. Спостерегли ви в ньому щось особливого?

Я зауважив, що всі чисто свідки зійшлися в здогаді, що грубий голос належав французові, а що до другого, верескливого, або, як хтось визначав його, прикрого голосу, було багато незгоди.

— Це саме свідчення, — мовив Дюпен, — але це не є особливість свідчення. Ви не спостерегли нічого примітного. А тут *було* що спостерегти. Свідки, як ви зазначили, зійшлися що до грубого голосу; вони були тут одностайні. А що до верескливого голосу, особливість лежить не в тім, що вони порізнились, а в тім, що коли італієць, англієць, іспанець, голландець спитувались описати його, кожен казав про нього як про голос *чужоземця*. Кожен має певність, що це не був голос одного з його земляків. Кожен рівняє його не до голосу людини якоїсь нації, що її мову знає, а як раз навпаки. Француз думає, що це голос іспанця, і «зміг би був розібрати якісь слова, коли б був обізнаний з іспанською мовою». Голландець

твердить, що це був голос француза; але ми знаходимо вказівку, що *«свідок не знав по-французькому і його допитувано з перекладачем»*. Англієць вважає, що це голос німця; *«німецької мови не розуміє»*. Іспанець *«певен»*, що це був голос англійця, але *«судить з інтонації»* та й годі, *«бо не знає по-англійському»*. Італієць вважає за голос руського, але *«ніколи не говорив з росіянином»*. Другий француз, крім того, різнить із першим певністю, що це був голос італійця; але, *не знавши цієї мови, як і іспанець, «судить з інтонації»*. Який же незвичайний мав справді бути цей голос, коли отакі свідчення *можна було* про нього зібрати! — коли в його звуках громадяни п'ятох великих відділів Європи не змогли признати нічого свого! Ви скажете, що це міг бути голос азійця — африканця. Ні азійців, ані африканців не густо в Парижі; але, не заперечуючи і цього висновку, я хочу тільки звернути тепер вашу увагу на три пункти. Один із свідків визначив голос як *«скорше прикрий, пронизливий, а не верескливий»*. Двоє других описували його як швидкий і нерівний. Жоден свідок не згадував, щоб він розібрав які слова — хоч би звуки які, подібні до слів.

— Не знаю, — казав далі Дюпен, — яке враження я можу зробити в данім становищі на ваше розуміння, але не вагаюся сказати, що законні висновки навіть з цієї частини свідчень — що до

грубого та верескливого голосів — самі по собі достатні, щоб зародити підозріння, яке має дати напрямок всьому дальшому поступові у дослідженні тайни. Я сказав «законні висновки», але цим я не все ще висловив. Я мав намір сказати, що ці висновки є *єдине* властиві, що підозріння випливає з них *неминучо*, як єдиний висновок. Що це за підозріння, я не хочу, однак, зараз сказати. Я тільки хочу вас переконати, що для мене це була достатня спонука, щоб дати певну форму — визначений напрямок — моїм розшукам у кімнаті.

— Перенесімося тепер уявою до цієї кімнати. Що ми там найперше шукатимем? Способів вийти, ужитих убивцями. Це не буде занадто сильно сказати, що ніхто з нас не вірить у надприродні події. Не духи ж забили мадам та мадемуазель Л'Еспаней. Чинники злочину були матеріяльні, і матеріяльно втекли. Як же саме? На щастя, ми маємо один тільки спосіб мислення у цім пункті, і цей спосіб *мусить* нас привести до певного вирішення. Розгляньмо по черзі можливі способи виходу. Ясно, що вбивці були ще в кімнаті, де знайдено мадемуазель Л'Еспаней, або, принаймні, в сусідній, коли люди сходили нагору. Отже, тільки із цих двох приміщень ми маємо шукати виходів. Поліція начисто обшукала підлогу, стелю і мурування стін по всіх напрямках. Ніякий *потайний* вихід не міг би уникнути їхньої чуйності.

А втім, не довірившись *їхнім* очам, я оглядів усе сам. Отже, там не було *жодних* потайних виходів. Обидві двері з цих кімнат до коридору були старанно замкнені, з ключами із середини. Звернімось до димоходів. Вони, хоч і мають звичайну широчину у вісім чи десять футів над самим вогнищем, але на *всім* їхнім протязі не вмістили б і великого кота. Таким чином, впевнившись абсолютної неможливості вийти згаданими способами, ми приходимо до вікон. Через вікна передньої кімнати ніхто б не зміг утекти непомітно від юрби, що стояла на вулиці. Отже, убивці *мусили* перейти вікнами задньої кімнати. Тепер, приведені до такого висновку цим недвозначним способом, ми не повинні в своїх міркуваннях відкидати цей висновок з причини видимої його неможливості. Нам лишається тільки довести, що ця видима «неможливість» не є на ділі такою.

— В кімнаті є двоє вікон. Одне з них нічим не заставлене і все на видноті. Нижню частину другого закриває від погляду спинка неповоротного ліжка, щільно приставленого до вікна. Перше знайдено старанно замкненим із середини. Воно не давалося найбільшим зусиллям тих, хто хотів підняти його¹⁸. В його рамі зліва просвердлено здорову

¹⁸ раму

дірку і в неї забито аж по саму головку грубезний гвіздок. Оглядаючи друге вікно, там знайшовся такий самий гвіздок, подібно забитий; і зусилля підняти цю шибку також не вдалися. Тоді поліція цілком заспокоїлася на тім, що відступ стався не в цих напрямках. І *тому* їм здалося зайвим старанням відтягати гвіздки та розчиняти вікна.

— Я сам робив огляд пильніше (причину я вам що йно пояснив), бо саме тут, я знав, вся видима неможливість *мусить* виявитись не такою в дійсності.

— Я ішов у цих міркуваннях а *posteriori*. Убивці *втекли* одним із цих вікон. Раз так, вони не могли закріпити наново вікно із середини — оце міркування своєю очевидністю поклала край розшукам поліції у цій сфері. Але вікна були таки замкнені. Вони *мусили*, значить, мати сил замкнутись самі собою. З цього висновку виходу не було. Я підійшов до незаставленого вікна, відтягнув з деяким зусиллям гвіздок і спробував підняти раму. Вона не давалася всім моїм зусиллям, як я був і загоді думав. Тепер я знав, що тут мусила бути схована пружина; і оце потвердження моїй думці переконало мене, що мої заложення кінець-кінцем були таки правдиві, дарма що з цими гвіздками справа видавалася й досі темною. Пильний розшук незабаром виявив сховану пружину. Я натиснув на неї і постав задоволений своїм відкриттям, бо рама

таки піднялась.

— Тоді я поставив на місце гвіздок й уважно його розглянув. Особа, що пройшла цим вікном, могла його знов зачинити — і пружина замкнулась; але гвіздок не можна було примістити назад. Висновок був очевидний і знову звужував поле моїх досліджень. Убивці *мусили* утекти другим вікном. Тоді, признавши, що пружини на обох вікнах були однакові — це було імовірно — *мусила* десь знайтися відміна в гвіздках, або хоч, принаймні, у способі, як вони були вбиті. Вибравшись на ліжко, я через спинку пильно розглянув друге вікно. Опускаючи поза спинкою руку, я легко знайшов і натиснув пружину; вона була, як я й думав, достоту однакова з першою. Тоді я роздививсь на гвіздок. Він був такий самий грубий, як той, і, очевидно, забитий тим самим способом, аж по головку.

— Ви скажете, що я стерявсь; коли так, то ви не розумієте природи індукцій. Уживаючи мисливського вислову, я ні разу «не збився із сліду». Я ні на хвилю не згубив духу дичини. Ні в одній ланці ланцюга не було прориву. Я простежив цю таємницю до її крайньої точки, і ця точка це був *гвіздок*. Він виглядав усім, як я сказав, подібно до своєї пари на другім вікні, але цей факт був абсолютним нулем (хоч і міг видаватись рішучим) проти того міркування, що тут, у цій точці, було

джерело розгадки. «Тут *мусить* щось бути не так, — сказав я, — із цим гвіздком». Я торкнувся його — і головка, а разом із нею десь із чверть дюйма ніжки лишилися в моїх пальцях. Решта ніжки осталася в дірці: вона була зламана. Полом був давній (бо його країна взялася іржею), зроблений, очевидно, ударом молотка; цей таки удар і загнав частково головку гвіздка у верхній край спідньої поперечини рами. Я тепер обережно вложив цю частину назад у заглибину, звідки я її вийняв, подібність до цілого гвіздка стала повна — розколин не було видно. Натиснувши пружину, я легенько підняв раму на кілька дюймів; головка гвіздка піднялась разом з нею, твердо тримаючись у своїм ложі. Я зачинив вікно — і подібність до цілого гвіздка знову стала як-найповніша.

— Загадка, до цього ступня, була розгадана. Убивця втік тим вікном, що дивилось до ліжка. Упавши саме собою, коли він виліз (а, може, щільно причинене), воно замкнулось під тиском пружини; і цей опір пружини поліція помилково брала за опір гвіздка, вважаючи, таким чином, дальше дослідження за непотрібне.

— Друге питання було за спосіб спуститися. Цю точку я з'ясував собі досить, коли ми ходили з вами навколо будинку. Десь коло п'яти з половиною футів од того вікна проходить громозвід. Від цього громозводу ніхто б не

спромігся досягти самого вікна, не кажучи вже, щоб залізи в нього. Одначе, я спостеріг, що віконниці на четвертому поверсі зроблено на особливий взір, що його паризькі теслі звать *ferrades* — взір рідко тепер уживаний, але частий в старих будівлях Ліону та Бордо. Вони мають форму звичайних дверей (суцільних — не на дві половини), тільки що нижня половина ґратчаста, зроблена мов би штахетами, так що за неї чудесно можна вхопитись рукою. В даному разі, ці віконниці мають повних три з половиною фути завширшки. Коли ми дивились на них знадвору, вони обидві були приблизно наполовину відчинені, тобто, сказати, стояли прямокутно до стінки. Можливо, що поліція, так саме, як я, розглядала задню сторону приміщення; та коли так, розглядаючи ці *фєрради* в напрямкові їх широчини, в профіль (так воно мусило бути), вони не спостерегли самої цієї великої широчини — або ж, у кожному разі, не взяли її як слід до уваги. Справді, раз заспокоївшись на тім, що ніякий вихід неможливий у цій частині, вони, природно, дозволили її оглянути лиш дуже побіжно. Мені було ясно, одначе, що віконниця коло того вікна, що прилягає до ліжка, будши відкинута зовсім узад до стіни, не сягає всього на яких два фути до громозводу. Було також очевидно, що при застосуванні дуже незвичайної степені активності та заповзяття

перехід від громозвуду до вікна міг таки доконатися. Засягши відстань у два з половиною фути (ми допускаємо зараз, що віконниці було розчинено до краю), злочинець міг цупко схопитися рукою за ґрати. Пустивши тоді руку з громозвуду, добре упершись ногами в стінку та сильно від неї штовхнувшись, він міг відкинути віконницю так, що вона зачинилась, і, коли ми уявимо собі, що вікно було як раз розчинене, міг навіть укинути себе до кімнати.

— Я хочу, щоб ви спеціально собі усвідомили те, що я говорив про *дуже* незвичайну степінь активності, потрібну для такого ризикованого і трудного діла. Я маю намір, по-перше, показати вам, що це діло виконати можливо; але, по-друге, *найголовніше*, я хочу всилити в ваше розуміння *дуже незвичайний*, майже надприродний характер зручності, потрібний для цього.

— Ви скажете, безперечно, вживаючи правничого вислову, що «арґументуючи мою версію», я мав би скоріш недооцінювати, а не підкреслювати надмір активності, потрібний у цьому ділі. Це може бути практика у правництві, але це не є звичай розуму. Мій остаточний об'єкт є тільки істина. Моє безпосереднє завдання — привести вас до зіставлення цієї *дуже незвичної* активності, що про неї я щойно казав, з тим *зовсім особливим*, верескливим (чи то пронизливим) і

нерівним голосом, що за його національну приналежність не знайшлося двох однакових думок, а в його вимові не розчутю жодного поділу на склади.

При цих словах туманна, півсформована уява того, про що казав Дюпен, промайнула мені в голові. Я, здавалося, став на грані розуміння, не здоліючи зрозуміти цілком, та, як часом люди знаходять себе на межі спогадання, не в силах, одначе, остаточно згадати. Мій друг повів свою мову далі.

— Ви бачите, що питання про спосіб виходу я замінив на питання про спосіб входу. Мій намір був привести вас до думки, що їх dokonано однаковим способом — в одному пункті. Тепер звернімося до самої кімнати. Роздивімось, який вона має вигляд. Шухляди бюро, говорилося, пограбовано, але багато коштовних речей в них лишилося. Твердження абсурдне. Це тільки догадка, і дуже безглузда догадка — та й годі. Як ми можемо взнати, що речі, знайдені у шухлядах, це не є все, що в цих шухлядах доти містилося? Мадам Л'Еспаней з дочкою жили надзвичайно відлюдним життям — не мали ніякого товариства — рідко виходили з дому — не мали для чого часто міняти одяг. Знайдена одіж кінець-кінцем була саме така гарна, як і малося бути в цих паній. Коли злодій забрав собі щось, чом він не взяв найкраще — чом

не забрав усе? Словом, чом він покинув чотири тисячі франків золотом, а навантажився оберемком платтів? Золото *кинуто*. Майже всю суму, означену паном Мінью, знайдено в торбинках долі. Отже, я хочу, щоб ви геть усунули з мисли облудну ідею *мотиву*, що її зародила в думках поліції та частина свідчень, де говорилося про гроші, передавані на дверях будинку. Збіги обставин вдесятеро знаменніші, ніж оцей (передача грошей і убивство через три дні по тому, як їх одержано), трапляються всім нам у житті кожного дня, не звертаючи на себе чиєїсь уваги й на хвилю. Збіги обставин взагалі, це є прикрий камінь перепони, що на нім спотикаються того роду мислителі, котрі виховувались без найменшого обізнання з теорією імовірностей — теорією, що їй найславніші здобутки людських шукань завдячують найславніші свої зразки. В даному разі, коли б золото зникло, то факт передачі грошей за три дні перед тим був би чимсь більшим, аніж збігом обставин. Він потверджував би цю ідею мотиву. Але в дійсних обставинах даного випадку, коли ми візьмемо золото за мотив цього злочину, ми мусимо також уявити злочинця таким нерішучим ідіотом, що він міг для чогось геть покинути і золото, і разом свій мотив.

— Тепер, держачи пильно на думці ті точки, що на них я звернув вашу увагу — цей особливий

голос, цю незвичайну зручність і цю дивовижну відсутність мотиву у такому нелюдському вбивстві — киньмо лиш погляд на саму оцю різанину. Маємо жінку, руками задушену на смерть і затиснену в комин сторч головою. Звичайні злочинці не вживають таких способів убивства. А вже найменше вони отак урихтовують забитих. Ви згодитесь, що в цій манері — убгати труп до комину — є щось *надмірно перебільшене*, те, що я назвав був *outré* — щось цілком несумісне з нашим звичайним поняттям про людські вчинки, навіть коли ми уявляємо собі якнайбільше знеправлену морально людину. Подумайте також, якої це треба було сили, щоб протиснути тіло в такий отвір *угору*, та ще так міцно, що сполучених зусиль кількох осіб ледве вистачило, щоб стягнути його *додолу!*

— Звернімось тепер до інших свідчень про ужиття сили, напрочуд незвичної. На комині знайдено грубі пасма — дуже грубі пасма — сивого людського волосся. Їх вирвано з корінням. Ви свідомі того, якої треба великої сили, щоб витягти отак з голови навіть двадцять чи тридцять волосин. Ви бачили ці жмути волосся, так як і я. Їх коріння (жахлива картина!) прикипіло до клаптів м'яса з голови — вірний знак надзвичайної сили, бо вирвано ж, може, з півтисячі волосин за раз. Старій пані не тільки перерізано горло, але ж голову начисто відтято од тіла — а знаряддям була проста

бритва. Хочу також, щоб ви розважили *звірячу* лютість цих учинків. Про каліцтва на тілі мадам Л'Еспаней я не казатиму. Месьє Дюма та його поважний колега месьє Етьєн дали висновок, що їх заподіяно тупим знаряддям; і ці добродії мають у своїй думці цілковиту рацію. Це тупе знаряддя, це був просто камінний брук у дворі; на нього жертва упала з вікна, що прилягає до ліжка. Ця ідея, дарма що вона виглядає тепер так просто, не далася поліції з тієї самої причини, що й широчина віконниць, — бо через ті гвіздки їхнє сприймання було герметично закрито для можливості, щоб ці вікна взагалі колись одчинялися.

— Тепер, коли в додаток до всіх цих фактів, ви роздумаетесь як слід над химерним безладдям у кімнаті, ми вже поступимо так далеко вперед, що дійдемо сполучення ідей зручності дивоглядної, сили надлюдської, люті звірячої, різанини без ніякого мотиву; якоїсь *grotesquerie*¹⁹ в цих страхіттях, абсолютно не властивої людству; голосу, чужого своїм звучанням слухові представників багатьох народностей та позбавленого будь-якого виразного чи сприйняттого поділу на склади. Отже, який висновок маємо? Яке враження зробив я на Вашу

¹⁹ *grotesquerie* — дивацтва, химерности, причудливости. (Примітка Бориса Ткаченка).

уяву?

Трепет узяв мене, як Дюпен поставив мені це питання.

— Це божевільний, — сказав я, — таке заподіяв: якийсь навісний маніяк, що втік із сусідньої лікарні.

— Під певним поглядом, — відповів Дюпен, — ваш здогад годиться; але голоси божевільних, навіть в найшаленіших пароксизмах, ніколи не мають подоби до того особливого голосу, чутого зі сходів. Божевільні належать до певної нації, і їхня мова, хоч і незв'язна в словах, має завжди складовий поділ. А крім того, волосся у божевільного буває не таке, як оце, що я держу зараз в руці. Я випростав цей малий жмутик із заляклих рук мадам Л'Еспаней. Що Ви скажете про це?

— Дюпен! — скрикнув я, вкінці зденерований, — це волосся зовсім незвичайне — *це не людське* волосся.

— Я цього й не казав, — відповів він, — та за ким рішати це питання, я хочу, щоб Ви поглянули на маленький рисунок, що його я отут накидав на цьому папірці. Це факсиміле, зняте з того, що описується в одній частині свідчень як «темні синці та глибокі сліди від нігтів» на горлянці мадам Л'Еспаней, і в другій (месьє Дюма та Етьєна), як «ряд синців, очевидно, витиснених пальцями».

— Ви бачите, — казав далі мій друг, розстеляючи папір на столі перед нами, — цей рисунок дає уяву про цупку і упірну хватку. Тут немає знаків *сприсання*. Кожен палець задержав надовго — можливо, що аж до самої смерті жертви — той жахливий зажим, що ним він заглибився був зразу у тіло. А спробуйте-но поставити всі свої пальці за раз у відповідні відтиски, як Ви їх бачите.

Я спробував і не зміг.

— Ми, може, неслухно виконуємо цю спробу, — сказав він. — Папір розстелено на рівній поверхні, а людське горло має циліндричну форму. Ось тут є поліно, що його окіл приблизно такий, як людська горлянка. Обвиніть рисунок круг нього і спробуйте наново.

Я так і зробив, але трудність була тепер більш наочніша, ніж першого разу.

— Це, — сказав я, — не людської руки знак.

— Прочитайте тепер, — одмовив Дюпен, — цей уступ із Кюв'є.²⁰

Це був докладний анатомічний і загальний опис великого бурого орангутанга із Східно-Індійських островів.²¹ Велетенська статура,

²⁰ Жорж Кюв'є (George Cuvier, 1769–1823) — французький зоолог, спеціаліст із порівняльної анатомії, палеонтології та систематизації тварин.

²¹ Островів Ост-Індії.

дивовижна сила й активність, дика лютість цього ссавця та здатність його до імітації занадто добре відомі. Я одразу збагнув всю жахливість цього убивства.

— Опис лап, — сказав я, скінчивши читання, — стоїть у достотній згоді із цим рисунком. Я бачу, що жодна тварина, крім орангутанга із означеного тут від роду, не могла б полишити такі сліди, як ви тут зрисували. Цей жмут бурого волосся теж сходиться взором із волоссям звірини, описаної в Кюв'є. Але я, мабуть, не годен зрозуміти подробиці цієї плідної таємниці. Крім того, чути ж *двох* голосів суперечку, і один з них був, без сумніву, голосом француза.

— Слушно; і ви пам'ятаєте вислів, приписуваний заледве не одностайно в свідченнях цьому голосові — вислів «*Mon Dieu!*» Один із свідків (Монтані, кондитор) справедливо, в даних обставинах, схарактеризував ці слова як вислів нагани й докору. Тим-то на ці два слова я найбільш опиравсь у своїх сподіваннях цілком розв'язати загадку. Якийсь француз знає про убивство. Можливо — навіть більше, ніж імовірно — що він сам ніяк не винний цих кривавих подій. Орангутанг міг утекти від нього. Він міг простежити його аж до кімнати, але в тім заворушенні, що далі настало, він зроду не зміг би впіймати його. Звір і досі на волі. Я не хочу обстоювати ці здогади — інакше їх

називати я не маю права — поки тіні мислей, що на них вони опираються, заледве мають достатню глибину, щоб знайти собі оцінку в моїм власнім розумі, і поки я не можу претендувати зробити їх приступними розумінню іншої особи. Отже, ми назвемо їх здогадами і говоритимем про них тільки як про здогади. Коли наш француз справді, як я думаю, непричетний до цього звірства, оця оповістка, що я її здав на повороті додому в контору «Le Monde» (газета ця присвячена мореплавству і має великий попит між моряками), приведе його до нашого дому.

Він подав мені папірця, і я прочитав таке:

«ПШЬМАНО у Булонському лісі вранці... числа (ранок по убивстві) дуже великого бурого Борнейського орангутанга. Власник (моряк з Мальтійського судна) може одержати тварину, подавши її прикмети та сплативши невелике відшкодування за її затримання та переховування. Звертатись на... вулицю, передмістя Сен-Жермен, №..., о третій».

— Як це ви можете знати, — спитав я, — що він моряк, та ще з Мальтійського судна?

— Я не знаю цього, — відказав Дюпен. — Я *непевен* цього. Одначе, я ось де маю маленький клаптик стрічки; з його форми та замащеного вигляду очевидно, що його вживалося для

зав'язування волосся в довгу косу, як це люблять моряки. До того ж, оцей вузол із таких, що мало хто зуміє його зав'язати, окрім моряка, та ще й мальтійця. Я натрапив на цю стрічку при підозві громозводу. Вона не могла б належати жодній із забитих жінок. Врешті, коли б я навіть помилився в своїх оцих висновках, я все-таки не можу чомусь пошкодити, сказавши те, що є в оповістці. Коли я помилюсь, він просто подумає, що мене звели якісь обставини, що ними він не подбає зацікавитись. А коли я правий, маємо велике досягнення. Свідомий, хоч і не винний убивства, цей француз, природна річ, вагатиметься, чи зголошуватись йому на оповістку, чи брати орангутанга. Він міркуватиме так: — «Я не винен; людина я бідна; мій орангутанг багато коштує — для такого, як я, це ціле багатство — навіщо ж мені втрачати його через якусь пусту боязнь небезпеки? Він тут, у моїх руках. Його знайдено в Булонському лісі — далеко від місця цієї різанини. Хто б там коли надумав, щоб дикий звір зробив таке діло? Поліція схибила — вона не знайшла найменшої зачіпки. Якби вони навіть простежили звіря, неможливо довести, що я знаю про вбивство, або звинуватити мене за це знання. Врешті, *про мене ж* *узнали*. Той, хто подав оповістку, означив мене як власника звіря. Я непевний, як далеко сягає його знання. Коли я не виправлю від нього таку велику цінність — а за неї

ж відомо, що вона моя, — я, щонайменше, поставлю звірину під підозріння. Це мені не годиться — притягати увагу чи до себе, чи до звіря. Заявлюсь-но я на оповіщення, заберу орангутанга та й держатиму його на замку, поки забудеться все це діло».

В цей момент ми почули на сходах чийсь ходу.

— Наготуйте Ваші пістолі, — сказав Дюпен, — але ні вживайте їх, ані показуйте без мого сигналу.

Вуличні двері будинку лишались незамкнені — і наш гість, не дзвонивши, вступив на сходи та зійшов кілька східців нагору. Тут, здавалося, він завагавсь. Ми почули, що він спускається вниз. Дюпен поспішно кинувся був до дверей, коли ми знову почули, що він простує нагору. Удруге він не повернув уже назад, ішов певне і постукав у двері нашої кімнати.

— Заходьте, — сказав Дюпен привітним і сердечним тоном.

Той зайшов. Він таки був очевидно моряк — висока, кремезна його постать виглядала м'язисто; на лиці, не так неприємному, стояв зухвалий вираз одчаюги. Його вид, засмажений сонцем, наполовину був схований під бакенбардами та вусами. Він мав із собою здоровенну дубову палицю, іншої зброї в нього нібито не було.